

Наталія Володимирівна АГАФОНОВА,
кандидат юридичних наук,
народний депутат України (м. Київ),
Ahafonova.Nataliia@rada.gov.ua

УДК 342.4

КОНСТИТУЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ РЕФОРМУВАННЯ

Питання конституційної модернізації завжди були актуальними та ставали предметом наукових досліджень багатьох вчених. Проте нині в умовах, коли в Україні конституційна реформа вийшла на якісно новий рівень, ці питання набули особливої ваги. Досліджено розуміння конституції з найдавніших часів. Встановлено, що питання про реформування (перегляд) конституцій виникло одночасно із запровадженням перших конституцій. Аналізуються такі найбільш поширені в юридичній літературі підходи у дослідженні конституції: 1) формально-юридичний (позитивістський); 2) природно-правовий (договірний); 3) соціологічний (лассальянський); 4) класовий; 5) інституційний; 6) соціально-генетичний. Доведено, що в науці конституційного права України найбільш поширеним є синтез нормативного і соціологічного підходів до розуміння конституції і її суті. Сам термін «конституція» розглядається у формальному і матеріальному значеннях. Розглянуто діалектику зв'язку конституції і конституційної реформи.

Ключові слова: конституція, конституційна реформа, об'єкт реформування.

Необхідною умовою пізнання суті, змісту і закономірностей сучасних конституційних перетворень в Україні та створення концептуальних засад розвитку конституціоналізму є характеристика поняття «конституційна реформа». Її розуміння вимагає, перш за все, розглянути питання про об'єкт реформування, власне, що становить конституція. Адже саме специфіка об'єкта реформування є ключем для розуміння сутності відповідного явища.

У сучасному світі, мабуть, неможливо знайти державу, в якій не було б конституції як встановленого порядку державної організації. Незалежно від форми і змісту конституційного акта (актів конституційного значення) його (їх) наявність декларує правовий і демократичний характер організації влади, оскільки будь-яка конституція передбачає визначення правових засад державної влади і характеру її взаємовідносин з людиною (громадянином) та інститутами громадянського суспільства, поза якими влада може перетворюватись на свавілля.

Питання про сутність конституції, як відомо, постало в юридичній науці досить давно, але сьогодні його актуальність підвищується у зв'язку із поширенням конституційних реформ як невід'ємного явища сучасної конституційної дійсності. Так, до цього питання у своїх працях звертались такі вчені, як: Ю. Г. Барабаш, В. П. Колісник, О. Л. Копиленко, Н. М. Пархоменко, В. Ф. Погорілко, М. В. Савчин, О. В. Скрипнюк, В. М. Шаповал та інші. Разом з тим історичний його розвиток дає розуміння зв'язку суті конституції та характеру, суб'єктів і особливостей процедур її реформування.

Попередньо відзначимо, що слово «реформа» походить з франц. *reform* — перетворення, з лат. *reformo, reformare* — перетворювати і має такі значення: перетворення, зміна, переустрій у суспільному житті або організації; реформувати — корінним чином перетворювати, змінювати шляхом реформ [1, с. 700]. Реформу також тлумачать як зміни в якій-небудь сфері життя, що не зачіпають функціональних основ, або перетворення, яке вводиться законодавчим шляхом.

У соціальній філософії поняття «реформа» тлумачиться як спосіб перетворення суспільних відносин, інститутів, структури і функцій об'єктів підсистем суспільства, здійснюваний суб'єктом влади на основі спеціалізованого під об'єкт механізму реформування [2].

Отже, у змісті терміна «реформа» превалює діяльнісний, трансформаційний аспект. При цьому поняття конституційної реформи невіддільне від сутності об'єкта відповідної трансформаційної діяльності — конституції.

Історично питання сутності конституційного, установчого закону постало ще в науковій думці античних часів. Уже тоді склалося розуміння різниці між державним устроєм (праобразом конституційного закону) і звичайними законами. Аристотель визначав державний устрій як організацію влади в державі, а закони, видані на основі цього державного устрою, були необхідні для здійснення влади органами держави [3, с. 487; 4, с. 38].

Римляни також чітко розрізняли державний устрій від окремих законодавчих велінь. Створення конституцій (у матеріальному сенсі — *Н. А.*) виражалось в них технічним терміном «*rem publicam constituere*». Право зміни конституцій переносилось у великі перехідні моменти римської історії на надзвичайні магістрати з установчою владою, в яких фактично зосереджувалась вся безмежна влада держави [3, с. 487]. Такі античні відносини сприяли формуванню уявлення про переважне значення конституційних основ держави в порівнянні з установами, сформованими на їх ґрунті. Ці уявлення лягли в основу ідеї необмеженої

установчої влади, яка належить виключно сукупності суверенних громадян і здійснюється ними на свій розсуд. Ця ідея набула поширення через теорію природного права завдяки Пуфендорфу і Волфу і знайшла практичне застосування спочатку у США, а потім у революційній Франції разом з теоретичним її вираженням у вченні про установчу владу, з якої походять і в яку зливаються всі державні влади [3, с. 488].

Під впливом Аристотеля в епоху середньовіччя сформувався уявлення про політичне правління (конституційно обмежене), на відміну від правління за власним правом. А в XVI ст. з'явилося поняття Основного закону — *Lex fundamentalis*, що має вищу силу, порівняно із звичайними законами. Король сам пов'язаний цим вищим законом і немає права його змінювати. Поняття вищого, основного закону утвердилось у Франції в часи правління Генріха IV, в Англії воно відіграло важливу роль у боротьбі парламентських партій в епоху Якова I. З часу укладення Вестфальського миру поняття основного закону стало відоме державному праву Германської імперії.

В епоху середньовіччя уявлення про основний закон певним чином поєднувалися із ідеєю конституційного договору між королем і державою, насамперед у Англії. Сильний політичний вплив теорії суспільного договору в цій країні сприяв у часи революційного руху (1647 р.) виробленню конституції Англії як народного договору (*agreement of the people*). Пізніше Кромвель робив дві спроби провести як основний закон Англії «*Instrument of Government*». Та, незважаючи на невдачу обох спроб, цей політичний досвід, теоретичні розробки ідеї суспільного договору та реальні політичні відносини зумовили утвердження принципу більшості для будь-яких законів та нівелювання різниці між конституційними і звичайними законами. Таким чином в Англії утверджувався принцип суверенітету парламенту, який є творцем всіх законів у державі.

Німецька теорія природного права тлумачила конституційний закон не як закон взагалі, а як обмеження влади монарха народом. Відповідно норми основного закону вважались такими, що стоять над законодавцем, тож можуть бути змінені за рішенням народу за згодою короля. Ця теорія була обґрунтована Е. Ваттелем. Е. Ваттель чітко розрізняв законодавчу владу від влади змінювати конституцію і вважав, що меншість повинна підпорядковуватись більшості й у випадках зміни конституції; але якщо за рішенням більшості змінюється сама форма правління, меншість має право вийти з державного союзу, тобто емігрувати [3, с. 494].

Незалежно від теорії природного права на теренах американських колоній Англії уявлення про писаний основний закон, про конституційну хартію набули практичного значення. Тут на основі дарованих колоніям хартій поступово формується уявлення про конституцію як договір громадян.

У 1776 році колонії, які набули незалежності, перетворювалися у штати і в силу досягнутої ними таким чином верховної влади видавали свої конституції, побудовані на принципах народного суверенітету і поділу влади та перетворювали в конституцію свої хартії. За загальним правилом ці конституції вироблялися і проголошувалися установчими

конвентами. Разом з тим у деяких штатах, зокрема у Массачусетсі та Нью-Гемпширі, проявлявся вплив старого уявлення про ковенанту і соціальний договір, у силу чого конституції пропонувалися для прийняття всім громадянам, зібраним у *town meetings*. У XIX ст. цей спосіб прийняття конституції був поширений на значну кількість старих і нових штатів [3, с. 498].

Вплив старого вчення про соціальний договір проявлявся в ті часи у визначеннях про перегляд конституцій низки американських штатів. Перегляд конституцій передбачав обов'язкову участь у процедурах парламенту, а повний перегляд передбачав вироблення нової конституції спеціально обраним народом «конвентом» та санкціонування народним голосуванням. Тож перегляд конституції в останній інстанції приймався або відхилявся самим народом шляхом референдуму [3, с. 500].

Конституційним конвентом, як відомо, була прийнята Конституція США у 1787 році та в подальшому ратифікована всіма штатами. Американська конституційна ідея була сприйнята французькою революцією, а пізніше — й іншими європейськими державами.

Своєрідні варіанти зв'язку суті конституції і особливостей її прийняття та перегляду виникли в результаті поєднання монархічного і демократичного принципів у різних державах протягом XIX ст. У цьому плані можна згадати октройовані (даровані) конституції.

Так, в основі Конституційної хартії Людовика XVIII (1814 р.) була ідея, що первинно вся державна влада належить королю, а народу може бути надано право участі у її здійсненні. Пізніші зміни до Хартії зумовили її тлумачення вже не як одностороннього акта волі короля, а як угоди між королем і парламентом. Під впливом цієї Хартії було вироблено більшість конституцій німецьких держав у 1814–1848 рр., Нідерландів (1815 р.), Іспанії (1854 р.), Австрії (1861 р.).

В основу Бельгійської Конституції (1831 р.) був покладений принцип, що вся влада походить від нації, а король володіє делегованою владою. На основі цього принципу формувалися конституції Пруссії (1850 р.), Австрії (1849 р.), угорські основні закони (1848 р.) та ін. [5, с. 47–49].

Проведений історичний екскурс дозволив нам утвердитися в думці, що питання про реформування (перегляд) конституцій виникло одночасно із запровадженням перших конституцій. Політична теорія і практика, що диктували потребу конституцій, сформували розуміння природи і сутності конституцій та сформували закономірності трансформаційних процесів.

Сьогодні зв'язок сутності конституції та особливостей моделей і процедур їх перетворення має важливе значення для розуміння сутності конституційної реформи.

Термін «конституція» в енциклопедичній літературі має декілька значень. Конституція (лат. *constitution* — устрій, установлення, положення):

- 1) нормативно виражений порядок організації і здійснення державного владарювання;
- 2) сукупність писаних правових актів (законів і судових прецедентів) та джерел звичаєвого характеру (конституційних звичаїв і

конституційних угод), які регулюють сферу державно-політичних відносин владарювання;

3) основний закон, єдиний нормативний акт найвищої сили чи кілька таких актів, які регламентують засади функціонування політичної системи суспільства, встановлюють засади державного ладу, порядок формування, організації і діяльності ключових ланок державного механізму, визначають принципи територіальної організації держави, закріплюють основи правового статусу особи, її взаємовідносин з державою [6, с. 289–291].

У теорії конституційного права існує низка підходів у дослідженні поняття конституції, різниця між якими значною мірою визначається залежно від покладеного в основу дослідження типу праворозуміння. Найбільш поширені в юридичній літературі є такі підходи у дослідженні конституції:

- 1) формально-юридичний (позитивістський);
- 2) природно-правовий (договірний);
- 3) соціологічний (лассальянський);
- 4) класовий;
- 5) інституційний;
- 6) соціально-генетичний [7, с. 24].

Перший напрям ґрунтується на нормативістській теорії права і позитивістському (нормативістському) праворозумінні (Р. Ієринг, Г. Кельзен, Н. Коркунов, С. Дністрянский), на ототожненні права і закону. Згідно з таким підходом конституція — це юридичний документ, що складається з визначених норм та інститутів. Вважається, що цей підхід був історично першим у вивченні конституцій. Та на сьогодні попри всі переваги для дослідження конституції, він є одним, оскільки не дозволяє зрозуміти причини прийняття такої чи іншої конституції в тій чи іншій державі, причини і потреби внесення до неї змін у рамках одного і того ж державного ладу.

Відповідь на такі питання дозволяє знайти виявлення сутності конституцій, на що переважно й орієнтують інші вказані підходи (природно-правовий, соціологічний, класовий, генетичний підходи) [7, с. 27–28].

Так, прихильники природно-правового підходу розглядають «право» у зв'язку з природними правами людини, які повинна забезпечувати держава, в першу чергу шляхом закріплення їх у законі, для чого й необхідний суспільний договір. Конституція є формою суспільного договору, в якому встановлюються політико-правові засади життєдіяльності суспільства. Вона є вираженням суверенітету народу і проявом його волі. В літературі відмічається необхідність розрізняти договір як характеристику сутності конституції від договору як процедури прийняття конституції. Юридично договірні конституції виглядають як спільний акт монарха і виборного органу. Одним з перших таких документів був Конституційний акт Вюртемберга 1819 року. Схожий характер мали акти англійського парламенту, як, наприклад, Білль про права 1689 року, Акт про управління 1709 року.

Договірна процедура була поширена в конституційній практиці балканських держав після звільнення від турецького панування —

конституції Греції 1844 р., Румунії 1866 р., Болгарії 1879 р. У цих країнах виборні збори пропонували пост глави держави іноземним династіям, за умови, що ті погодяться із запропонованими їм конституціями [8, с. 90–91].

В історії українського конституціоналізму Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України відіграв свою певну роль як акту, що сприяв зменшенню сили політичного конфлікту.

Основоположником соціологічного підходу до дослідження Конституції вважається німецький соціаліст Фердинанд Лассаль (1825–1864 рр.), який вважав, що конституційні питання — це питання не права, а сили; дійсна конституція (матеріальна) полягає в реальному, фактичному співвідношенні політичних сил, а писана конституція (формальна) тільки тоді має значення, коли вона відображає дійсне співвідношення сил [9]. Такий підхід до розуміння конституції, на нашу думку, є виправданим з тієї точки зору, що він описує реальний стан речей у державах перехідного періоду. Разом з тим цей підхід підриває цінність конституції як засадничого правового акта в державі, основного, верховного закону, а отже, необхідність його захисту, гарантування.

В основі класової (вольової) теорії права і конституції — класовий підхід та економічна обумовленість права. Тож конституція вважається явищем надбудовним, продуктом класової боротьби і результатом закріплення політичного панування певного класу. Сучасна наука конституційного права відмовилась від «диктату» марксистсько-ленінської методології пізнання права і відповідного типу праворозуміння й на ґрунті методологічного плюралізму покликала до життя розуміння конституції, в якому поєднується її особлива юридична (правова) та соціально-політична (демократична) сутність.

Інституційний підхід у дослідженні конституції ґрунтується на інституційній теорії, основоположником якої вважається французький юрист М. Оріу (1856–1929 рр.), який, розуміючи націю (державу) в якості корпорації, тлумачив конституцію як статут нації (держави), відповідно органи корпорації вважаються творцями її статуту (конституції). У такому випадку сама нація — народ залишається за межами процесу конституцієтворення або її роль у такому процесі є символічною (допоміжною).

Сучасний юридичний інституціоналізм розглядає право як норми, втілені в особливих правових інститутах громадянського суспільства і правової держави. Переваги інституціоналізму полягають у тому, що він дозволяє вивчати реальне співвідношення між правовим принципом соціального життя (правова свобода, верховенство прав людини) та реальним функціонуванням публічно-владних інститутів, що дозволяє вивести правове поняття держави із сфери ідеології («держава повинна бути правовою») в галузь соціальної науки, яка демонструє відповідність або невідповідність між соціальним інститутами і релевантними нормативними текстами [10, с. 5].

В основу соціально-генетичного напрямку в дослідженні конституції покладена така невід'ємна риса, навіть функція конституції, як обмеження державної влади. Розглядаючи конституції в контексті їх генезису, Ж. І. Овсепян виділив три аспекти в характеристиці сутності конституцій: їх виникнення було зумовлено потребами юридичного закріплення й утвердження принципів зв'язаності держави правом, законом та принципом суверенітету права щодо держави; історична роль конституції полягає не тільки в проголошенні пріоритету права і конституції над державою, але і в припиненні абсолютизму, монополії на здійснення державної влади правителем; сутнісні ознаки конституції визначаються подіями (буржуазними революціями та їх метою), які покликали їх до життя і потребами суспільства, тому «суть конституції полягає не в регулюванні державної влади як такої, а в регулюванні її в соціальному заломленні, тобто з позиції того, на яких умовах та в яких межах державна влада вправі втручатися в сферу суспільної й індивідуальної свободи» [7, с. 36].

Підсумовуючи огляд різних напрямів дослідження та підходів до поняття і сутності конституції, можемо зробити висновок, що кожен з них розкриває ту чи іншу сторону, аспект конституції як основи конституційної дійсності та дає свої можливості для розкриття суті тих чи інших конституційно-правових понять та явищ.

Але з іншого боку, семантична багатозначність конституційно-правових явищ обумовлює всю складність їх пізнання. Між дослідником і об'єктом (конституцією) є багато різних нашарувань (загальнокультурного, ідеологічного, інтелектуального, політичного характеру), і, щоб здолати такі нашарування, необхідно звертатися до процесу вироблення конституційних норм. Створення правових норм — це одночасно і конструювання реальності та її наукове пізнання; це спроба пізнання скритих закономірностей, вираження їх у правових нормах, не лише дескриптивних (описових), але і в прескриптивних (регулятивних) і свідомого перетворення світу відповідно до юридичного розуміння, що можливо в рамках політики права і модернізації правової системи [11, с. 53].

У науці конституційного права України найбільш поширеним є синтез нормативного і соціологічного підходів до розуміння конституції і її суті.

В. Ф. Погорілко слушно наголошував, що конституція — це єдиний, наділений вищою юридичною силою нормативно-правовий акт, «через який Український народ і Українська держава виражають свою суверенну волю, утверджують основні принципи устрою суспільства і держави, основи правового статусу особи і громадянина, визначають систему і функції органів державної влади й органів місцевого самоврядування, механізми реалізації державно-владних повноважень і територіальний устрій держави» [12 с. 371].

О. В. Скрипнюк підкреслює, що «Конституція України — це основний закон суспільства і держави, в якому втілюється і юридично закріплюється політична воля та легітимні інтереси Українського народу, держави, територіальних громад й інших суб'єктів конституційного правотворення щодо регулювання основ

конституційного ладу, прав і свобод людини і громадянина, безпосередньої демократії, організації та діяльності органів держави, місцевого самоврядування та конституційної юстиції» [13, с. 59].

М. В. Савчин відзначає у визначенні Конституції України її установчий характер та характеризує її як «акт установчої влади народу, яка втілюється через систему правових засобів (установчий характер, найвища юридична сила, верховенство і пряма дія основного закону) забезпечення прав людини і основоположних свобод та легітимації публічної влади на основі загального блага, яка ґрунтується на усталених цінностях, інститутах, процедурах і нормах конкретно-історичного типу суспільства» [14, с. 16].

Подібні підходи до тлумачення Конституції вимагають брати до уваги, у зв'язку з конституційною реформою, по-перше, вищу юридичну силу цього нормативно-правового акта, а по-друге, суб'єктів відповідного волевиявлення як носіїв установчої влади (Український народ і Українська держава).

Визначення конституції основним законом, як зазначає В. М. Шаповал, позначає її вищу юридичну силу. «Одночасно воно засвідчує верховенство конституції у системі національного права, те, що конституція є нормативною і певною мірою змістовною базою національного законодавства, але ніяк не різновидом формальних законів. Такий висновок відповідає уявленню про конституцію як основний закон, що сформувався історично і ґрунтується на двох ключових концепціях — конституції як договору й установчої влади» [15, с. 75–76].

Такі тлумачення поняття і суті конституції як основного закону дають підстави для таких тверджень. Оскільки Конституція втілюється і юридично закріплює політичну волю та легітимні інтереси Українського народу, держави, територіальних громад й інших суб'єктів конституційного правотворення, то реформа Конституції так само покликана закріплювати політичну волю та легітимні інтереси основних суб'єктів конституційного правотворення та не може спотворювати волю і нівелювати їхні інтереси.

Далі, оскільки конституція має вищу юридичну силу і не є різновидом формальних законів, зміни до неї повинні вноситись у особливому порядку. Особливий порядок змін до конституції передбачається у конституційних актах більшості сучасних держав. У Конституції України такий порядок визначено в розд. XIII.

Крім того, оскільки конституція є нормативною і змістовною базою національного законодавства, то конституційна реформа передбачає зміни не лише до конституції, але й на розвиток її положень у поточному законодавстві, без чого не можуть бути досягнуті завдання реформування. У цьому плані конституційна реформа реалізується як реформа конституційно-правова.

Термін «конституція» можна розглядати у формальному і матеріальному значеннях. Формальний аспект характеризує конституцію як особливий закон, що має вищу юридичну силу, а отже, його прийняття та зміни повинні мати інший порівняно із звичайними законами порядок.

З точки зору матеріального аспекту, конституція є писаним актом, сукупністю норм, що регулюють найважливіші питання політичної організації суспільства, власне, визначає цю політичну організацію шляхом запровадження певної моделі форми держави.

Від існуючих у державі численних законів конституція відрізняється тим, що вона є головним джерелом конституційного права, у якому в систематизованій формі закріплені найважливіші правові норми держави і який стоїть над усіма іншими законами через значення норм, правил, що в ній містяться, і особливих гарантій їх реалізації [16 с. 40]. Таким чином, верховенство, найвища юридична сила конституції, знаходить своє вираження в тому, що вона має пріоритет над усіма іншими законами в державі, і будь-який закон, що їй суперечить, повинен бути скасований.

Верховенство конституції обумовлене її установчим характером. Конституція приймається народом або від імені народу, який є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в державі. Навіть більше, в демократичній державі конституція є (повинна бути) результатом волевиявлення народу, актом реалізації установчої функції народовладдя [17, с. 141]. Це надає конституції засадничого характеру. Тому конституції властивий особливий порядок як її прийняття, так і внесення змін до неї. Такий порядок створює підстави легітимації конституції — визнання її суспільством, що є основою демократичної влади та запорукою дотримання конституції, життєдайності та стабільності як самої конституції, так і розвитку на її основі суспільства та держави. Отже, реалізація конституційної реформи обов'язково передбачає врахування глибинного сенсу феномену Конституції, сутності основних ідей конституціоналізму.

Конституція, як слушно стверджував В. Ф. Мелашенко, повинна поєднувати в собі дві якості — стабільність і динамізм. Стабільність надає конституції таких рис, як добротність, надійність, сталість. З іншого боку, вона не може не реагувати на зміни, що постійно відбуваються в суспільстві [18, с. 119].

Конституція і закони повинні бути стабільними, щоб вони могли реалізовуватись і позитивно впливати на розвиток політичної і правової систем. Водночас із розвитком та зміною суспільних відносин законодавство повинно оновлюватись, оскільки виникає потреба в усуненні суперечностей шляхом внесення змін і доповнень [19, с. 78].

Діалектика зв'язку конституції і конституційної реформи полягає у тому, що конституція визначає засади і порядок запровадження конституційної реформи, а конституційна реформа забезпечує стабільність конституції.

Так, дихотомія потреб стабільності й оновлення основного закону держави виявляє всю складність досліджень проблематики конституційно-правової реформи та вимагає особливої уваги дослідників до причин і умов конституційних перетворень та прогнозування їх наслідків. Адже конституція — це не тільки основний правовий та важливий політичний, але й ідеологічний та програмний документ.

Конституція втілює найважливіші здобутки світового конституціоналізму, закріплює систему цінностей суспільства, його мети

та ідеалів. Сучасні конституції демократичних держав закріплюють як найвищу цінність людину її права і свободи. У зв'язку з цим, наприклад, у Конституції Італійської Республіки завданням Республіки визначено усунення перешкод економічного і соціального порядку, які фактично обмежують свободу і рівність громадян, заважають повному розвитку людської особистості й ефективній участі всіх трудящих в політичній, економічній і соціальній організації країни [20]. Конституція Нідерландів визнає вищою цінністю рівність прав і недопущення будь-яких проявів дискримінації (ст. 1) [21].

У Преамбулі Конституції США проголошується, що народ Сполучених Штатів приймає Конституцію з метою утворення більш досконалого Союзу, утвердження правосуддя, забезпечення внутрішнього спокою, організації спільної оборони, сприяння загальному добробуту і забезпечення нащадкам благ свободи [22].

У преамбулі Конституції України проголошено, що «Верховна Рада України від імені Українського народу — громадян України всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу, спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, всім Українським народом права на самовизначення приймає Конституцію України, дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України, прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу». Таким чином, у Конституції України визначаються завдання держави.

Конституція України визначає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини — головним обов'язком держави. Поряд із цим Конституція закріплює інші демократичні цінності: принцип народного суверенітету та народовладдя і парламентаризм як засоби реалізації влади народом, верховенство права, розподіл влади, політичну, економічну й ідеологічну багатоманітність суспільного життя як необхідні умови розвитку демократичної правової держави. В процесі здійснення конституційних перетворень такі цінності потребують особливої уваги, щоб не допустити їх знецінення та нівелювання. А всі конституційні новації повинні реалізовуватись на основі цих базових цінностей суспільства та бути спрямовані на їх реалізацію.

Як результат політичного консенсусу конституція забезпечує єдність і верховенство державної влади і розвиток суспільства допоки не виникає необхідність зміни умов цього договору. Така необхідність може бути зумовлена об'єктивними обставинами розвитку суспільства або ж виникати внаслідок порушення політичного консенсусу та мати суб'єктивний характер. У подібних випадках конституційна реформа стає головним способом вирішення суперечностей між потребами розвитку суспільства й удосконалення його державної організації та рамками власне суспільного договору — конституції.

Викладене дає підстави для попереднього висновку, що головне призначення конституційної реформи полягає у вирішенні (знятті)

суперечностей між потребами розвитку суспільства та можливостями, заданими в рамках основного закону держави.

Морфологічний підхід у тлумаченні терміна «реформа», про що ми попередньо зазначали, зобов'язує нас і до розгляду питання про форму конституції. Зауважимо, що поняття форми конституції не отримало достатнього розвитку в науці конституційного права. Одні вчені тлумачать форму конституції як спосіб організації і вираження (упорядкування) конституційних норм [12, с. 394; 23, с. 93]. Інші акцентують увагу на формі конституції саме як зовнішньому способі її вираження [24] або ж розглядають як тотожні поняття структури і форми конституції [25, с. 63].

Структура Конституції України відображає її зміст, дає уявлення про основні питання, які підлягають конституційно-правовому регулюванню. Категорія «структура конституції» є складовим елементом такого явища, як форма конституції, під якою прийнято розуміти спосіб організації та впорядкування нормативного матеріалу, який містить кожна окрема конституція [12, с. 394]. У різних авторів одне і те саме питання про поділ конституцій на писані і неписані або на кодифіковані (консолідовані) і некодифіковані (неконсолідовані) розглядається як приклад різних форм конституції чи як приклад їх різних структур або різних видів (класів) конституцій у результаті їх класифікації [24].

У теорії конституційного права під формою конституції найчастіше розуміється спосіб організації та упорядкування нормативного матеріалу, який містить кожна окрема конституція. У формі конституції виділяють зовнішню і внутрішню сторони, тобто систему і структуру [12, с. 394].

Систему Конституції України, окрім Конституції, формують конституційно-правові акти вищої юридичної сили, які регулюють найважливіші суспільні відносини політичного характеру. Структура Конституції України є внутрішньою побудовою єдиного цілісного нормативно-правового акта найвищої юридичної сили.

О. В. Скрипнюк слушно звертає увагу на існуючу в Україні та в зарубіжних країнах проблему системи конституції — проблему узгодження змісту і форми конституційних актів, що є елементами системи Конституції [13, с. 65]. У такому контексті конституційну реформу можна розглядати як спосіб вирішення суперечностей між елементами системи основного закону — його змістом і формою.

Цікаве тлумачення форми конституції свого часу було запропоновано Н. О. Михалевою, яка обґрунтувала необхідність розмежування зовнішньої і внутрішньої форм конституції. Зовнішню сторону форми конституції вчена тлумачила як зовнішню структуру конституції (як сукупність преамбули, розділів, статей). А внутрішню структуру (внутрішню сторону форми) дослідниця пов'язувала із змістом та вбачала у ній взаємообумовлену єдність норм та інститутів, логічний зв'язок різних інститутів на основі конституційних принципів, що відображає об'єктивно існуючі взаємозв'язки інститутів суспільного і державного ладу [26, с. 25].

Такий підхід до розуміння форми конституції є цікавим для нашого дослідження. На особливу увагу заслуговує внутрішній аспект форми

конституції як взаємообумовленої єдності норм та інститутів, логічний зв'язок різних інститутів на основі конституційних принципів, що відображає об'єктивно існуючі взаємозв'язки інститутів суспільного і державного ладу.

У логічному зв'язку різних інститутів на основі конституційних принципів, у першу чергу таких, як поділ влади, народний суверенітет, унітаризм чи федералізм, відтворюється модель форми держави в єдності трьох її основних елементів: форми правління, форми територіального устрою та державного (політичного) режиму. Зміни до основного закону залежно від їх глибини можуть коригувати конституційні інститути та надавати нового смислу їх зв'язкам з конституційними принципами або ж вводити в конституційно-правове поле нові інститути, нові принципи, нові взаємозв'язки конституційних інститутів і принципів, таким чином змінюючи, коригуючи елементи форми держави або форму держави в цілому.

Крім того, об'єктивно існуючі взаємозв'язки інститутів суспільного і державного ладу відтворюють співвідношення народного суверенітету з державним. Взаємозв'язок суспільного і державного ладу виявляється також в інститутах народовладдя і парламентаризму та республіканської форми правління, принципах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності суспільного життя та абсолютного обов'язку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб діяти виключно на підставі, в межах повноважень, у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Такі зв'язки між інститутами державного і суспільного ладу відображають особливості конституційного ладу. «Конституційний лад опосередковує організацію і діяльність держави та суспільства в багатоманітності пануючих у ньому суспільних відносин, охоплює різні сторони його життя, зокрема організацію і функціонування економічної, політичної, соціальної, духовної тощо сфер» [27, с. 34].

Конституційний лад як певний тип конституційно-правових відносин відображає рівень і стан розвитку суспільства, держави та права.

Нинішній конституційний лад України переважна більшість вчених-конституціоналістів характеризує як перехідний, змішаний, що зумовлено відповідним характером суспільства, держави і права, які поєднують у собі риси різних соціально-економічних формацій, різних типів держави і права [13, с. 154]. Такий перехідний характер конституційного ладу України знаходить підтвердження як у змісті Конституції, так і в перманентному характері конституційної реформи в Україні.

У науковій літературі слушно звертається увага, що за своїм змістом Конституція України 1996 року має неоднозначний характер, зумовлений сутністю цього політико-правового акта як результату тимчасового політичного компромісу різних політичних сил України у боротьбі за владу. «З одного боку, в ній закріплено відносно високий рівень конституційних прав і свобод людини і громадянина навіть у порівнянні з так званими «розвиненими демократіями» світу, а з іншого

боку, конституційна організація державної влади не здатна забезпечити і гарантувати більшості з цих прав і свобод» [28 с. 461]. Фахівці відзначають не лише суперечливість і непослідовність викладення основних засад Конституції, а й відсутність відповідного розвитку або навіть і заперечення цих засад у наступних положеннях Основного закону. «Насамперед це стосується положень про суверенітет народу, відповідальність держави перед людиною, поділ державної влади на законодавчу, виконавчу і судову, принципу верховенства права тощо» [28, с. 462].

Відповідно маємо підстави для твердження про існування проблеми взаємообумовленості низки конституційних принципів, норм та інститутів, слабкості зв'язку різних інститутів та основних конституційних принципів. Це дозволяє констатувати існування проблеми форми Конституції, а точніше «конфлікту» форми і змісту Основного закону. У такому контексті можна вести мову про необхідність узгодження формального і матеріального у змісті конституції та вирішення проблеми юридичної та фактичної конституції та підтверджує необхідність конституційних перетворень в Україні.

Конституція відтворює відповідну програму розвитку суспільства і держави та визначає засоби її досягнення. Невідповідність або неефективність таких засобів зумовлює потребу їх удосконалення, що визначається шляхом формулювання мети та постановки конкретних завдань конституційного реформування.

Отже, конституція як об'єкт реформування є багатоплановим і багатofункціональним феноменом, тому всі основні аспекти її сутності, особливості характеру і засобів її впливу на державу і суспільство мають прямий вияв у змісті та порядку її перетворення (оновлення, модифікації) та, з іншого боку, самі можуть піддаватися перетворенню в результаті конституційної реформи.

Список використаних джерел

1. Новейший словарь иностранных слов и выражений [Текст]. — Мн. : Современный литератор, 2005. — 976 с.
2. Грицкевич, Т. И. Реформационный процесс как субъектно-объектное взаимодействие [Текст] : дисс. ... д-ра филос. наук : 09.00.11 / Грицкевич Татьяна Игоревна. — Новосибирск, 2011. — 466 л.
3. Еллинек, Г. Общее учение о государстве [Текст] / Г. Еллинек [вступ. ст. И. Ю. Козлихина]. — СПб. : Пресс, 2004. — 752 с.
4. Котляревский, С. А. Конституционное государство. Юридические предпосылки русских основных законов [Текст] / С. А. Котляревский ; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. — М. : Зерцало, 2004. — 392 с.
5. Еллинек, Г. Конституции, их изменения и преобразования [Текст] / Г. Еллинек. — СПб. : Изд. юрид. кн. скл. «Право», 1907. — 95 с.
6. Шаповал, В. М. Конституція [Текст] / В. М. Шаповал // Юридична енциклопедія : [в 6 т.] / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін.]. — К. : Укр. енцикл., 1998. — Т. 3 : К–М. — 2001. — 792 с.
7. Овсепян, Ж. И. Развитие научных представлений о понятии и сущности конституции [Электронный ресурс] / Ж. И. Овсепян // Правоведение. —

2001. — № 5. — С. 24–36. — URL : <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=173412>.
8. *Маклаков, В. В.* Конституционное право зарубежных стран. Общая часть [Текст] : учеб. / В. В. Маклаков. — М. : Волтерс Клувер, 2006. — 896 с.
 9. *Лассаль, Ф.* О сущности конституции [Текст] / Ф. Лассаль // Войтович, В. Ю. Теоретические основы сущности конституции : учеб. пособ. / В. Ю. Войтович. — Ижевск : Удмуртский университет, Изд-во Института экономики и управления УдГУ, 2012. — С. 6–25.
 10. *Яковлев, А. В.* Институциональный подход в юридической теории государства [Текст] : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / А. В. Яковлев. — М., 2009. — 16 с.
 11. *Медушевский, А. Н.* Теория конституционных циклов [Электронный ресурс] / А. Н. Медушевский // Полис. — 2006. — № 2. — С. 51–59. — URL : <http://www.politstudies.ru/files/File/2006/2/Polis-2006-2-Medushevskiy.pdf>.
 12. Конституційне право України. Академічний курс [Текст] : підруч. : у 2 т. / за ред. В. Ф. Погорілка. — К. : Юрид. думка, 2006. — Т. 1. — 544 с.
 13. *Скрипнюк, О. В.* Курс сучасного конституційного права України: Академічне видання [Текст] / О. В. Скрипнюк. — Х. : Право, 2009. — 468 с.
 14. *Савчин, М. В.* Конституціоналізм і природа конституції: теорія і практика реалізації [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / М. В. Савчин ; Національна академія внутрішніх справ. — К., 2013. — 42 с.
 15. *Шаповал, В. М.* Феномен конституції як основного закону [Текст] / В. М. Шаповал // Право України. — 2014. — № 7. — С. 64–84.
 16. Конституційне право України [Текст] : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. — Х. : Право, 2010. — 416 с.
 17. *Мацюк, А. А.* Народовладдя в контексті конституційної трансформації України [Текст] : монограф. / А. А. Мацюк ; за наук. ред. О. Л. Копиленка. — К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015. — 163 с.
 18. Конституційне право України [Текст] / за ред. В. Ф. Погорілка. — [4-е вид.]. — К. : Наукова думка, 2003. — 732 с.
 19. *Пархоменко, Н. М.* Стабільність конституції України як чинник формування та ефективного функціонування політичної системи [Текст] / Н. М. Пархоменко // Правові основи розвитку сучасних політичних систем: досвід України та Республіки Білорусь : матеріали Міжн. наук. конф. (м. Київ, 22 листопада 2012 р.). — К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. — С. 75–78.
 20. Конституция Итальянской Республики [Текст] / пер. с итал. Л. П. Гринберга // Конституции государств Европейского Союза / под общ. ред. Л. А. Окунькова. — М. : Издательская группа ИНФРА-М—НОРМА, 1997. — С. 423–450.
 21. The Constitution of the Kingdom of the Netherlands (1983) [Electronic Resource] / The Government of The Netherlands. — URL : <https://www.government.nl/binaries/government/documents/regulations/2012/10/18/the-constitution-of-the-kingdom-of-the-netherlands-2008/the-constitution-of-the-kingdom-of-the-netherlands-2008.pdf>.

22. U.S. Constitution (1787) [Electronic Resource] / FindLaw. — URL : <http://constitution.findlaw.com>.
23. Конституционное (государственное) право зарубежных стран [Текст] : учеб. / рук. авт. кол. и отв. ред. Б. А. Страшун. — [4-е изд., обновл. и дораб.]. — М. : Норма, 2005. — Общая часть. — 896 с.
24. *Енгибарян, Р. В.* Конституционное право [Текст] : учеб. / Р. В. Енгибарян, Э. В. Тадевосян. — М. : Юристъ, 2000. — 492 с.
25. Конституционное право [Текст] : учеб. / отв. ред. В. В. Лазарев. — М. : Юристъ, 1999. — 480 с.
26. *Михалева, Н. А.* Теоретические проблемы социалистической конституции [Текст] : автореф. дисс. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / Н. А. Михалева. — М., 1983. — 46 с.
27. *Наливайко, Л. Р.* Державний лад України: теоретико-правова модель [Текст] : монограф. / Л. Р. Наливайко. — Х. : Право, 2009. — 600 с.
28. *Ющик, О. І.* Конституційні основи та загальна концепція правової реформи [Текст] / О. І. Ющик // Проблеми теорії конституційного права України / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. — К. : Парламентське видавництво, 2013. — 616 с.

Надійшла до редакції 01.05.2016

Агафонова Н. В. Конституция как объект реформирования

Вопросы конституционной модернизации всегда были актуальными и становились предметом научных исследований многих ученых. Однако сейчас в условиях, когда в Украине конституционная реформа вышла на качественно новый уровень, эти вопросы приобрели особое значение. Рассмотрено понимание конституции с древнейших времен. Установлено, что вопрос о реформировании (пересмотр) конституций возник одновременно с введением первых конституций. Анализируются такие наиболее распространенные в юридической литературе подходы в исследовании конституции: 1) формально-юридический (позитивистский); 2) естественно-правовой (договорной); 3) социологический (лассальянский); 4) классовый; 5) институциональный; 6) социально-генетический. Доказано, что в науке конституционного права Украины наиболее распространенным является синтез нормативного и социологического подходов к пониманию конституции и ее сути. Сам термин «конституция» рассматривается в формальном и материальном смыслах. Рассмотрена диалектика связи конституции и конституционной реформы.

Ключевые слова: Конституция, конституционная реформа, объект реформирования.

Ahafonova, N. V. The Constitution as the Object of Reforming

The issues of the constitutional modernization were always relevant and became the subject of research of many scientists. But nowadays when in Ukraine the constitutional reform came to a qualitatively new level, these issues become particularly important. The understanding of the constitution has been researched since ancient times. It is found out that the issue of reforming (review) of constitutions emerged simultaneously with the introduction of the first constitutions. The most common approaches in the legal literature concerning the study of the constitution are analyzed: 1) formal-legal (positivistic); 2) natural law approach (contract); 3) sociologic (lassalian); 4) class approach; 5) institutional; 6) social-genetic. It is proved that in the science of constitutional law of Ukraine the most common is the synthesis of the normative and sociological approaches to understanding the constitution and its essence. The term «constitution» itself is treated in the formal and material values. The dialectic relation between the Constitution and constitutional reform is considered.

Keywords: constitution, constitutional reform, the object of reforming.

